

Xalidə ŞAIQOIZI (MƏMMƏDOVA)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: xalide_1978@mail.ru

ORCID.<https://orcid.org/0000-0002-9991-7796>

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.2.164>

İRQAQ TÜRKMANLARININ FOLKLORUNDA DOĞULUŞ İNANCLARI

Açar sözlər: Türkmanlar, İraq türkman folkloru, Kərkük folkloru, doğuluş, inanclar

SUMMARY

Birth beliefs in the folklore of İraq turkmans

Beliefs about birth, are considered one of the archaic ideas found in the folklore of the peoples of the world, especially in fairy tales and epics, even during the performance of some ceremonies. The birth beliefs of İraqi Turkmans, who have the same ancestry as ancient Azerbaijani Turks, speak the same language and dialect, and are known as the authors of similar folklore texts, do not escape the attention of researchers and are involved in research.

After carefully examining the folklore of the İraqi-Turkman, it is not difficult to group the sources where birth beliefs are described. In general, it is very necessary to conduct the existing rituals related to birth among the Turkmans, to study and study the traditions, beliefs, and rituals that arise from it. First of all, fairy tales can be mentioned as an object of research. In these tales, along with different plots and motives, the birth episodes, childlessness that determines the birth motive, and the worldview and way of thinking of the people who came up with certain tricks to get rid of childlessness are noteworthy.

Wedding ceremonies, which are considered one of the important events in the daily life of the people, are also celebrated with special pomp among İraqi Turkman. Specially at the weddings, the songs addressed to the newlyweds do not go unnoticed in the content of mobilizing the bride and groom, promoting parenthood, and preparing for the birth of a son or child. From this point of view, the wedding celebrations are the auspicious beginning of the road leading to the birth ceremony.

One of the activities performed by the Turkman of Kirkuk for the birth of a child is the practice of visiting cemeteries and tombs of people known as saints. It is known that birth beliefs also consist of ideas the future mother, specifically related to the period of pregnancy. The main purpose of our research was the birth beliefs with this content, which are still lived in the daily life of the İraqi Turkman.

Key words: Turkmans, İraqi-Turkman folklore, Kirkuk folklore, birth, beliefs

РЕЗЮМЕ

Верования о рождении в фольклоре Иракских туркман

Верования о рождении, основанные на архаико-мифических представлениях великого предка о творениях, считаются одними из архаических представлений, встречающихся в фольклоре народов мира, особенно в сказках и былинах, даже во время исполнения некоторых церемоний. От внимания исследователей не ускользают и привлекаются к изучению верования о рождении иракских туркман, которые имеют одно происхождение с древними азербайджанскими тюрками, говорят на том же языке и диалекте и известны как авторы подобных фольклорных текстов.

Внимательно изучив фольклор ирако-туркман, нетрудно сгруппировать источники, в которых описываются верования о рождении. В целом очень необходимо проводить существующие у туркман обряды, связанные с рождением ребенка, изучать и изучать вытекающие из него традиции, верования и обряды. В качестве объекта исследования, прежде все-

го, можно упомянуть сказки. В этих сказках, наряду с различными сюжетами и мотивами, обращают на себя внимание эпизоды рождения, бездетность, определяющая мотив рождения, а также мировоззрение и образ мышления народа, придумавшего те или иные уловки для избавления от бездетности.

С особой пышностью отмечаются у иракских туркменов и свадебные церемонии, считающиеся одним из важных событий в повседневной жизни народа. На особых свадьбах песни, адресованные молодоженам, не остаются незамеченными по содержанию мобилизации жениха и невесты, пропаганды родительства, подготовки к рождению сына или ребенка. С этой точки зрения свадебные торжества являются благоприятным началом пути, ведущего к церемонии рождения.

Одним из мероприятий, совершаемых туркменами Киркука при рождении ребенка, является практика посещения кладбищ и могил людей, известных как святые. Известно, что поверья о рождении состоят также из представлений, конкретно связанных с периодом беременности.

Ключевые слова: Туркмены, иракский туркменский фольклор, фольклор Киркука, рождение, верования.

Giriş. Doğuluşla bağlı inanclar dünya xalqlarının folklorunda, xüsusilə nağıl və dastanlarda, hətta bəzi mərasimlərin icrası zamanı rast gəlinən arxaik təsəvvürlərdən biri sayılır. Dünyanın yaranması, kosmosda nizamın bərpa olunması və s.-lə yanaşı, insanların doğuluşu, yeni nəsillərin törəməsi, bir sözlə, artım ideyası da əsrlər boyu diqqət mərkəzində olmuşdur. İbtidai insanların doğuluş haqqındakı düşüncələri əvvəldən metaforik olmuş, onlar törəyişin magik mənbədən qaynaqlandığını düşünmüşlər. Doğuluş varlıqların meydana gəlməsinin simvoludur və yeni bir həyatın başlanğıcıdır. Bu mənada doğuluşla bağlı inanclar da ibtidai görüşlərin elə formasıdır ki, mahiyyətində ulu babalarımızın fəvqəltəbii qüvvələrin gücü ilə dünyaya (təbiət hadisələrinə, ruhlara, insanların əhval-ruhiyyəsinə, sağlamlığına, xüsusilə törəyişə) təsir etməyin yolunun tapılmasına inam durur. Doğumla bağlı inanclar öz məzmununda doğumdan öncəki, doğum sırası və doğum sonrası mərhələlərin təsvirini ehtiva etməkdədir.

Meydana gəlməsinin əsasında ulu əcdadın yaranışlar haqqındakı arxaik-mifik görüşləri dayanan doğuluşla bağlı inanclar zəngin Azərbaycan folklorunda öz əksini tapmışdır. “Dədə Qorqud Kitabı”da daxil olmaqla bir çox nağıl və dastanlarımızda, əfsanə və rəvayətlərimizdə, mərasim folklorumuzda bu inanclara rast gəlməkdəyik. Qədim Azərbaycan türkləri ilə eyni soykökünə malik olan, eyni dildə, eyni ləhcədə danışan, oxşar folklor mətnlərinin müəllifləri kimi tanınan İraq türkmanlarının doğuluşla bağlı inancları da tədqiqatçıların diqqətindən yayınmır və araşdırmaya cəlb olunur. Danışiq ləhcəsi Azərbaycan türklərinin danışiq ləhcəsindən fərqlənməyən, bəzi xırda fərqlərin nəzərə çarpdığı türkmanların İraqda məskunlaşmasının başlanğıcı eramızın VII əsrinə gedib çıxır. Məlumata görə, onlar – yəni türk mənşəli iraclılar Səlcuqilər dövlətinin hökmranlığı dövründə türkman adlandırılmağa başlanılmışdır. Türkmanlar İraqın şimal və mərkəzi bölgələrində, burada Ninova, Ərbil, Kərkük, Diyala, Salahəddin əyalətlərində və paytaxt Bağdadın bəzi məhəllələrində yayılmışdır. Türkmanlar İraqda ərəblər və kürdlərdən sonra üçüncü ən böyük xalqdırlar (19).

Türkmanlar müəyyən ictimai-siyasi səbəblər üzündən soykökündən ayrı düşmüş, təcrid olunaraq ərəb və kürd xalqları əhatəsində, İraqın şimalında, əsasən Kərkük vilayətində toplu halda yaşamışlar. XX əsrin 60-cı illərində sayı 600 min, indi isə iki milyon yarımaya yaxın olan elatın – Azərbaycanca danışan xalqın folklo-

ru xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (16, 12). Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, S.Əlizadə və F.Zeynalovun 1988-ci ildə tərtib etdiyi “Dədə Qorqud kitabı”nın şərhlər bölümündə türkman etnonimi ilə bağlı maraqlı qənaətlər yer almışdır. Bil-dirilmişdir ki, türkmanlar İraqdakı azərbaycanlılar, kərküklülərdir (13, 250).

İraq türkmanlarının folklorunu diqqətlə incələdikdən sonra doğuluş inanclarının yer aldığı, təsvir olunduğu mənbələri qruplaşdırmaq elə də çətin olmur. Ümumiyyətlə, türkmanlar arasında doğumla bağlı mövcud olan ritualların keçirilməsi, bundan irəli gələn adət-ənənə, inancların, ayinlərin öyrənilməsi, tədqiqə çəkilməsi çox zəruri məsələdir. Tədqiqat obyektini kimi ilk öncə nağılları qeyd etmək olar. Azərbaycan dilində çap olunmuş bəzi kitablarda İraq türkmanlarının müxtəlif məzmunlu nağılları yer almışdır. Bu nağıllarda fərqli süjet və motivlərlə yanaşı, doğuluş epizodları, doğuluş motivini şərtləndirən övladsızlıq və övladsızlıqdan qurtulmaq üçün müəyyən fəndlər fikirləşib tapan xalqın dünyagörüşü, düşüncə tərzini diqqət çəkir.

Bir çox Azərbaycan nağıllarında yaşlı və ya ortayaşlı ər-arvadın övlad həsrətindən qurtulması üçün Allaha dua etməsi, yalvarması çıxış yollarından biri sayılır. Dua və yalvarışdan doğulan uşaq motivinə İraq türkmanlarının nağıllarında da yer ayrılmışdır. “İtgin Abas” nağılı bu məsələ ilə bağlı ən gözəl örnəklərdən biridir. Ta qədim zamandan nəsil artırmaq, övlad sahibi olmaq, soykökünü davam etdirmək arzusu ilə yaşamış insanlar kimi, sözügedən nağıl qəhrəmanı da niyyət tutar və istəyini dilə gətirər. Nağıl yeddi ildir ki, evlənən, ancaq övladı olmayan bir tacirin üzüntü çəkdiyini, məsələdən çıxış yolu axtarıb tapdığını belə ifadə edər: “Bir uşağımız olsun, onu görüm, onnan sora ölüm həfti. Allahın hikmətinnən arvadı gəbə olu. Zaman keçər, bir oğlanları dünyaya gəli. Bu oğlanın adını Abas qoyallar” (10, 218).

Göründüyü kimi, “İtgin Abas” adlı türkman nağılında xaosu işarələyən övladsızlıq motivi, daha dəqiq desək, övladsızlıq problemi niyyət tutub Allahına dua edən, onun ətəyindən yapışan insanın arzusuna çatması ilə nizamlanır. Bu dünyagörüşünün semantikasi ona əsaslanır ki, insanın yaradılışı və ya doğuluşu Allahın qüdrəti ilə hesablanır, bu baxımdan, insanların dünyaya möcüzəli şəkildə gəlməsi yorulları diqqət çəkir. Monoteist dinlərin hamısında insanın yaranması tanrının adına bağlıdır. Təbii ki bu inanc özü qədim miflərdən qaynaqlanır. Və insanın doğuluşu da tanrı istəyi ilə ölçülür. Folklor mətnlərinə görə, dünyaya gələn hər övlad üçün ifadə olunan şükranlıq hissi, minnətdarlıq bildirmə əslində doğuluşun – yaranışın düşüncələrdə iz salmış mənbəyinə işarə etməkdədir. Kərküklülərin körpələrə söylədiyi beşik nəğmələri – layların məzmununda da yaradılış konsepsiyasının mərkəzində tanrı dayanır, tanrıya xitab olunur, beləliklə də dünyagörüşün mifik kodları aydınlaşır – idealist izah təqdim olunur:

Leyla, leyla edərəm

Leylav haxtan dilərəm.

Səni verən xudadan

Can sağlığı dilərəm (12, 299).

Türkman folklorunda özünəməxsus quruluşu və əhatə etdiyi mövzular baxımından rəngarəngliyi ilə seçilən xoyratlarda da Tanrının – Xudanın insan yaradılışının səbəbkarı olmasına işarə edimişdir. Belə ki, xalqın zəkasında kök salmış

inanclar yalvarış məzmunlu xoyratlarda bir daha xatırlanır və bəşər övladının dün-yaya göz açması Yaradanla bağlanılır:

Yer üzünə;
Su çıxar yer üzünə
Xudam, namərd bəşəri
Gətirmə yer üzünə (9, 216).

Bəzi tükəsilli xalqlar kimi, “Dədə Qorqud” dastanına sahiblik etməyə mə-nəvi hüququ çatan İraq türkmanlarının doğuluş inancları paralel olaraq adıçəkilən abidədə öz əksini tapmış inam və etiqadlarla müqayisəli şəkildə tədqiq edilə bilər. Belə ki, “Dədə Qorqud kitabı”nda da övladsızlıqla bağlı qəlb parçalayan bir hadi-sənin şahidi olur: “Xanlar xanı Bayandır xan ildə bir dəfə şadlıq edib, oğuz bəylə-rin qonaq edərdi... Kimin oğlu-qızı yoxdursa, qara otaqda oturdun, altına qara keçə döşəyin, önünə qara qoyun ətinin qovurmasından gətirin. Yeyir-yesin, yemirsə, dur-sun getsin” demişdi. Oğlu olanı ağ otağa, qızı olanı qırmızı otağa yerləşdirin. Oğlu-qızı olmayanı Allah qarğayıb, biz də qarğayırıq; qoy bilsin” demişdi (13, 132).

Ötən əsrin 60-cı illərindən İraq türkmanlarının zəngin folklor irsini tədqiq etmiş görkəmli alim Qəzənfər Paşayevin yazdığına görə, “Dədə Qorqud” dasta-nında təbliği önə çıxarılan bu ənənə Kərkük dolaylarında övladı olmayan kişilər arasında indi də yaşayır. Övladı olmayan qadınlar isə indinin özündə belə müqə-dəs hesab edilən qəbirləri ziyarət edir, dərviş və seyidlərə nəzirlər verirlər, dilək tuturlar, əhd edirlər: “Bir oğlum və ya qızım olsun, yeddi il qapı dilənərəm” və ya “Bir oğlum olsun, yeddi yaşına qədər əlbəsə almıyım” (16, 39). İraq-türkman şairi Fevzi Əkrəm Tərzioglu “Tuz və Balam Nurdən dastanı” əsərində səslənən inancın hələ də xalq arasında aktual olduğunu göstərərək yazmışdır:

Nənələrdən bu sözləri aynardığ
Oğlum olsun, davul-zurna çalmıyım,
Yeddi il mən əspabını almıyım (17, 75).

Şübhəsiz, oğul-uşaq sahibi olmaq arzusu insanları qədim zamanlardan mü-əyyən çarələrə əl atmağa məcbur etmişdir ki, bunların bəziləri inanclarda zəmanə-mizə qədər gəlib çıxmışdır. “Dədə Qorqud kitabı”ndan görünür ki, oğlu olmayan Dirsə xan qurban kəsmiş, acları doydurmuş, yetim-yesiri geydirmiş, əl tutmuş, borcu olanları borcudan qurtarmış, hamıya yaxşılıq etmiş, bir ağzı dualının alqışı ilə Allah-taala ona bir övlad vermişdir. [13, 134].

Dastanının ilk boyunun övladsızlıq dərdi çəkən qəhrəmanı Dirsə Xana “əl götürüb arzu diləyən” bəylərin dualar söyləmə ənənəsini 1987-ci ildə nəşr olun-muş Kərkük Folklor Antologiyasında da müşahidə etməkdəyik. Adıçəkilən toplu-da işıq üzü görən bir alqışın məzmunu arzulanan nəsil-soy artımını vurğulayır: “Yeddi oğlan babası olasan” [12, 60]. Bu deyim toy mərasimlərimizdə gəlinə ünvanlanmış “Yeddi oğul istərəm, bircə dənə qız gəlin” alqışı ilə eyni semantikanı daşıyır. Hər iki alqışın söylənməsi doğuluşun, nəsil artımının dəstəkləndiyi fə-aliyyət aktlarından biri sayılır.

Yaddan çıxarmayaq ki, bu alqışla bağlı ənənənin izləri də “Dədə Qorqud ki-tabı”nın digər boyunda açıq-aydın hiss olunur: III boyun əsas simalarından biri sa-yılan Baybörə bəy hönkür-hönkür ağlayaraq qarğandığını etiraf edir: “Mənim də oğlum olsun, Bayandır xanın xidmətində durub qulluq eləsin, mən də baxım, gü-vənəm, sevinim, fərəhlənəm... deyir. Belə dedikdə Qalın oğuz bəyləri göylərə üz

tutdular. Əl qaldırıb dua elədilər. Allah-taala sənə bir oğul versin dedilər. O zamanlar bəylərin alqışı alqış, qarğıışı qarğıış idi. Duaları yerini tuturdu. Baybican bəy də yerindən durdu, dedi: Bəylər, mənimçün də bir dua eliyin. Allah-taala mənimçün də bir qız versin, dedi. Qalın oğuz bəyləri əl qaldırdılar, dua eylədilər. Allah-taala sənə də bir qız versin dedilər. Üstündən bir müddət keçdi. Allah Baybörə bəyə bir oğul, Baybican bəyə bir qız verdi” (13, 150).

Xalqın gündəlik həyatında önəmli yer tutan hadisələrdən biri sayılan toy mərasimləri də İraq türkmanları içərisində xüsusi təmtəraqla qeyd edilməkdədir. Özünəməxsus keçən toylarda gəlin köçən qıza ünvanlanmış nəğmələrin də məzmununda nəsil, soyartımına səfərbər etmə, valideyn olma təbliğatı, oğul-uşaq sahibi kimi hazarlanma səyi diqqətlərdən yayındır. Bu baxımdan, toy şənlikləri belə doğum mərasiminə aparacaq yolun uğurlu başlanğıcıdır. (2, 38). Şənliklərin birində səslənmiş gəlin oxşatmasının ən son cümləsindəki ana olmaq, beşik yırğalamaq, layla çalmaq diləyi etnik yaddaşda qorunub qalmış təsəvvürlərin yenidən aktuallaşmasıdır:

Ev səniy, eşik sənin,
Dördəki beşik sənin. (12, 42)

İraq-türkman şairi F. Ə. Tərzioğlu “Tuz və Balam Nurdən dastanı” əsərində yuxarıda səslənmiş gəlin oxşatmasından bədii nümunə kimi istifadə etmiş, unudulmaqda olan bəzi ənənələrdən söhbət açaraq onlara yenidən aktualıq gətirmişdir. Şeirə diqqət edək:

Yeddi gecə davul-zurna çalardı,
Al türməli gəlin atlı olardı.
Arxasını kiçik oğlan alardı.
Nənə deyər, ev səniy, eşik səniy,
Gözəl gəlin, dördəki beşik səniy (17, 72).

Həqiqətən də “arxasına kiçik oğlan almaq” ifadəsi qədim bir türk ənənəsinin yazılı ədəbiyyat nümunəsindəki bədii təzahürüdür. Yazılı ədəbiyyat isə bu məqama şifahi ədəbiyyat örnəyindən təsirlənərək istinad etmiş, xalq mərasimindəki epizodun təsvir və tərənnümünü önə çıxarmışdır. İraqda nəşr olunan “Qardaşlıq” jurnalında türkmanların toy mərasiminə həsr olunmuş məqalələrdən birində “arxasına kiçik oğlan almaq” ənənəsinin həqiqətən də mövcud olduğundan danışılır, məsələ belə aydınlaşdırılır: “Birinci uşağı oğlan olsun deyər gəlinin arxasına bir oğlan uşağı oturdular” (17, 131).

Toy günü uşaq beşiyinin diqqət mərkəzinə gətirilməsi, onun mərasimdə simvolik mənə kəsb etməsi inancı Anadolu türklərinin folklorunda da yaygın olmuşdur. Mətnlərdən birinə görə, gəlinin yataq otağına uşaqları çox olsun deyər bir çocuq beşiyi qoyarlar və üzərinə erkək çocuq oturdarlar (7, 157).

Övladın dünyaya gəlməsi üçün həyata keçirilən fəaliyyət aktlarından biri də qurbankəsmə rituallarıdır. Azərbaycanda – xalq arasında öz aktuallığını itirməyən bu mərasimlərdə qoyunların qurban edilməsi daha çox yayılmışdır. Allah yolunda kəsilmiş qurbanlar bir çox hallarda doğuluşun baş verməsi şərəfinə ya əvvəlcədən deyilir, ya da arzu-dilək hasil olduqdan sonra gerçəkləşir. Məsələn, məlumata görə, Pirəl-Mürsəl ocağına övladı olmayanlar gəlib; axırda da şəfa tapdıqdan dərhal sonra qurban kəsib nəzir paylamağa başlamışlar [5, s.94]. İraq türkmanlarında isə kəsilməsi əhd olunan digər heyvanlarla – quşlarla bağlı

inanclar mövcud olmuşdur. Belə ki, “Uşağı olmayan qadının sonralar uşağı olanda övladı ölməsin deyə bir qara toyuq kəsərək kəfənə büküb məzarlığa basdırarmışlar” (12, 90).

İraq türkmanlarının inancına görə, qırxı çıxmamış körpənin paltarının suyunda uşağa qalmayan qadın çimsə, uşağı olacağına inanırlar. Oxşar, digər bir nümunədə isə deyilir ki, qırxı çıxmamış uşağın anasının südünü uşağı olmayan qadının başına tökəndə övladı olacağına inanırlar. Yeddi yaşında olan uşağın ilk dişi düşərkən ikicanlı qadının yaşadığı evin damına atsalar, oğlan uşağı doğulacağına inanırlar (12, 85-87). Sünnət edərkən artıq dərini suda saxlayır, sonra suyu uşağı olmayan qadının başına tökərmişlər ki, uşağı olsun (12, 89).

Kərkük türkmanlarının inancına görə, övladı olmayan qadınlar məzarlıqlara və müqəddəs bilinən insanların türbələrinə gedərlər. Ana olmağı niyyət edən şəxs türbənin ətrafında diləyinin Allaha yetişməsində müqəddəsin yardımçı olması, hamilə qala bilməsinin gerçəkləşməsi üçün türbənin yanında dolanardı. Bu ritual ana namizədin “əhd” etməsi üzərinə üç çərşənbə günü üst –üstə keçirilərdi. Qadının uşağı olarsa, yenidən ocağa gedib dolanacağını əhd və nəzir edərdi (11, 183). Azərbaycanda da doğuluş inancı ilə bağlı olub, insanlar tərəfindən ziyarət edilən xeyli sayda pirlər – ziyarətgahlar mövcuddur. Məsələn, İrəvan folklor nümunələrindən biri – rəvayət mətni haqda yuxarıda bəhs etmişdik. Belə ki, Pirəl-Mürsəl ocağının möcüzələri çox olmuşdur: “*Bura övladı olmayanlar gəlmiş, şafa tapmış, qurban kəsib, nəzir-niyaz paylayıb getmişlər*” [5, 94]. Noraşendəki Vəng piri də uşağı olmayan insanların niyyət edib üz tutduqları müqəddəs ziyarətgahlardan biridir [4, 98]. Adsız rəvayət mətnlərinin birində isə övladı olmayan varlı bir gəlin axund tərəfindən Veys baba pirini ziyarət etmək üçün yönləndirilir [3, 162]. Bunlar əlbəttə ki, etnoqrafik baxımdan xüsusi maraq doğuran məsələlərdən biridir.

Türkman tədqiqatçı Ə. Bəndəroğlunun 1993-cü ildə Bağdadda nəşr etdirdiyi “İraq türkmen folklorundan örnəklər” kitabı da mövzunun işlənməsi baxımından uyğun mənbələrdən birinə çevrildi. Topluda yer alan faktlara görə, uşağı olmayan qadın bu yollara baş vurur: molla ya da şeyx yanına gedib, dua yazdırır, yatırıları (yadır dedikdə, fəvqəltəbii gücə malik olduğuna inanılan və insanlara kömək edəcəyi düşünülmən övliyanın yatdığı türbə və ya övliyanın məzarının olduğu yer başa düşülür) ziyarət edər; xüsusi otları qaynadıb suyunda yuyunur; beş gün öncə uşağ doğmuş bir qadının ayağı altında oturur və o onun başından tökülən suyla yuyunmağa başlayar; qırx günlük ömrünü tamamlamadan ölən bir çocuğun paltarının suyunda yaxalanar; zahı bir qadının südündən alıb suyla qarışdıraraq başını yaxalayar və yaxud süfrədən artan yeməyi yeyərdi (6, 29).

Ə. Bəndəroğlunun adıçəkilən kitabında doğum sancısı çəkən qadının doğumu gecikdiyi halda atılan ehtiyat tədbirlərindən bəhs olunur, hansı ki, xalqın əski dünyagörüşünü nümayiş etdirir. Bu ehtiyat tədbirləri doğuma yardım edəcəyi düşünülmən rituallardan ibarətdir. Onların bəzilərini sadalamaq olar: ... darçın qaynadılıb qadına içirdərlər, başı yanına bir Quran qoyarlar, Azan oxutdurlarlar, ərini üstündən atladarlar, qadının hörülmüş saçlarını götürüb ağzına qoyarlar..., qəflətən bir yerdə silah atarlar, ərinin ayaqqabısına su qoyaraq qadına içizdirərlər və s. (6, 33).

Məlumdur ki, doğuluş inancları həm də bir qadının – gələcək ananın məhz hamiləlik dövrünə aid olaraq yaddaşda qorunub saxlanılan təsəvvürlərdən ibarətdir. Xalq bu inancları zaman-zaman sınaqdan keçirmiş, doğruluğuna inanmış, dü-

şüncələri nəsil-dən-nəslə ötürmüşdür. İraq türkmanlarının gündəlik məişətində bu günədək yaşadılmaqda olan bu məzmunlu doğuluş inancları Bağdadda dərc olunan “Qardaşlıq” dərgisinin 1971-1972-ci il 8-9-cu saylarında (dekabr, yanvar) Məhəmməd Xurşid Daquqlunun “Doğulacaq uşağın cinsiyyəti haqqında” adlı maraqlı toplama materiallarında da yer almışdır. Adətən, qadınlar arasında uşağın dünyaya gəlməsindən əvvəl cinsiyyəti haqqında müxtəlif fikirlər dolaşır. Tədqiqatçı İraq türkmanlarının sıx yaşadığı Daquq bölgəsində bir söyləyici qadından topladığı inancları burada dərc etdirmişdir: Hamilə qadın yüngül hərəkətli olarsa, doğulacaq uşaq oğlan, ağır hərəkətli olarsa qız dünyaya gətirəcək. Hamilə qadının qarında uşaq çox hərəkət edərsə oğlan, hərəkətsiz olarsa qız doğulacağına inanılır. Hamilə qadın mərd, əliaçıq olarsa, dünyaya gətirəcəyi uşağın mütləq oğlan, qadın xəsis olarsa, doğulacaq uşağın qız olacağına inanılır. Üç qız uşağı dünyaya gətirən qadının dördüncü uşağı oğlan olur. Əgər olmasa, onda beşincidən sonra altıncı uşaq oğlan olur. O da olmasa, yeddi qızdan sonra doğulan uşaq mütləq oğlan olur. Hamilə qadın yerikləyəndə ürəyi şirin yeməklər istəyərsə, doğulacaq uşağın oğlan, turş yeməklər istəyərsə qız olacağına inanılır (17, 138-139).

Sadalanmış inancların müxtəlif variantlarına, yəni boylu qadınla bağlı el arasında mövcud olan inam və etiqadlara Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən toplanılmış folklor örnəkləri içərisində rast gəlmək mümkündür. Həm İraq türkmanları, həm də Azərbaycan türkləri inanmışlar ki, hansı işarələr doğulacağı gözlənilən uşaqların cinsiyyətini müəyyənləşdirməyə kömək edəcək. Həmin işarələrin, icra edilən falların nişanələri gələcəkdə doğulacaq körpədə əksini tapdığı üçün bu məsələləri də doğuluş motivinəqədərki və doğuluş motivinə bağlı olaylar silsiləsinə daxil etmişik.

Türkmanlar palpasiya yolu ilə, yəni gözlə baxaraq detallı bilgi vermə məharətlərini də nümayiş etdirməyə çalışıblar: Hamilə qadının qarını yumru-sivri olarsa, oğlan, yastı və geniş olarsa, uşağın qız doğulacağına işarədir. Hamilə qadının döşünün ucu bir az qara olarsa, doğulacaq uşağın oğlan, qapqara olarsa, qız olacağına işarədir. Hamilə qadının üzündə çox ləkə olarsa, dünyaya gətirəcək uşağın oğlan olacağına inanılır. Qadın öz hamiləliyi dövründə çox kökəlersə, dünyaya gətirəcəyi uşağın qız olacağına inanılır (17, 138-139).

İraq türkmanlarının qadının hamiləlik dövründə bəzi falları icra etməsi, sonra isə yozumlarla öz qənaətlərini söyləməsi haqqında folklorşünas Q.Paşayev də toplama materialları qeydə almışdır. Birinin məzmunu ondan ibarətdir ki, hamilə qadının hansı cinsdən uşaq dünyaya gətirəcəyini təyin etmək üçün çarpayının birinin altına bıçaq, birinin altına qayçı qoyarlar: “Qadın altında qayçı olan çarpayıya uzanarsa, qızı, bıçaq olana uzanarsa, oğlu olar” (12, 4).

Kərkük inanclarına görə, doğuluşun zamanı da xarakterin fərqli istiqamətlərini müəyyən edir. Bu, doğulacaq körpənin taleyinə maraqlı dünyasının təzahürüdür (2, 94). Türkman inanclarının birində deyilir: “Aşura günündə dünyaya gələnin böyüyəndə övladı olmayacağına inanmışlar” (16, 84).

Naxçıvan ərazisindən toplanmış bir nümunə də eynilə zaman amilinin – doğuluş anının insanın xarakterinə edəcəyi təsir inancını vurğulayır. Həmin inancda deyilir ki, səhər doğulan adamın ayağı yüngül, gecə doğulanın ayağı ağır olar” (4, 20).

Doğuluş inanclarında diqqət mərkəzində saxlanılan məqamlardan biri də gələcək ananın – hamilə qadının və ya digərlərinin gördüyü yuxuların yozulmasıdır. Bu yozumlar isə - uşaqların doğulması haqqında yuxuların yozumu nağil və dastanlardan bizə məlum olan möcüzəli mayalanma hadisəsini əvəz edir; hansı ki, məzmununda birbaşa doğuluşla bağlı təsəvvürlər ehtiva olunur. İraq türkmanlarından yazıya alınmış folklor mətnlərində bu maraqlı məqam haqqında heç bir faktla rastlaşmadıq.

Kərkük türkmanlarında zor olan doğumların asan olması üçün Məryəm ana əli deyə bilinən bir ot/ağaç suya qoyulur və bu suyu doğum edəcək qadının içməsi istənilir: “Ebeler, doğum yaptırırken "Fatma Ananın eli olsun" "Hz. Zilayhanın eli olsun" derler” (11, 14). Azərbaycanda – türkəsilli tayfaların yaşadığı Nuravud kəndinin (Lerik rayonu) sakinləri olan orandlar (oryatlılar) arasında da Fatma nənə (ana) haqda inanclar dolaşmaqdadır. Həmin kənddə folklor ezamiyyətində olmuş folklorşünas L.Süleymanova topladığı materiallara istinad edərək maraqlı bilgiler çatdırır: “Qadın dünyaya uşaq gətirdiyi zaman həm özü, həm də onun başına toplaşan qadınlar Fatma ananı köməyə çağırırlar: Fatma ana, hardasan, başın nəyə qarışıb, əlində nə iş var, qoy gəl” çağırışı Umay Ananı xatırladır. Ola bilsin ki, bu, ilkin mərhələdə Umay Ana olub, sonradan islam dininin təsiri altında Fatma anaya çevrilmişdir” (18). Bu, ona görədir ki, xalq dünyaya gələcək uşaqların taleyinə biganə qalmamış, hələ fikrini-hissini, zehni-düşüncəsini, bir sözlə, maraq dairəsini buna daha da gücləndirmişdir. Körpə dünyaya gəlməmişdən öncə onun taleyi – ana olacaq hamiləyə qayğı başlıca qayğı kimi insanları düşündürmüşdür (2, 129).

Bildirildiyi kimi, doğuluşun xarakterini dəyişən Hal adlı personajla bağlı folklorumuzda geniş material varlığını qoruyub saxlayır. Azərbaycan folklorunda rast gəldiyimiz mətnlərə görə, Al, Hal, Al arvadı, Hal arvadı, Al anası, Al qarısı, başqa türkəsilli xalqlarda Al, Albız, Almış, Albus, Almış, Albassı, Albarstı və s. adlarla tanınan bu mifik obraz məqsədli şəkildə doğan qadına, südəmər körpəyə ziyanlıq etmək planını həyata keçirir.

Doğuşla bağlı Al aparmaq inamı da Kərkük dolaylarında çox güclü olmuşdur. Q. Paşayevin kərküklülər içərisindən topladığı materiallara görə, həmin bölgədə Al, Al nənəsi adlı personajla bağlı mifoloji rəvayətlər söylənilir. Hətta Kərkük dolaylarında xalqın bu qədim inam və etiqadının izinə atalar sözündə də görürük: Talesiz uşağın nənəsini Al aparır (16, 35). Xalqın bu qədim inamı ilə bağlı etiqadlara görə, Hal insan nəslinin artmasına mane olur, yeni doğmuş zahı qadınların ürəyini, ciyərini çıxarıb suya atır, bununla da qadının və yeni doğulmuş uşağın ölümünə səbəb olurmuş. Xalq içərisində yaşayan adətlərdən anlaşılır ki, “Hal” ilə mübarizədə metaldan bir vasitə kimi istifadə edilir. Doğuş zamanı qadının ətrafında icra edilən mərasimə bənzər adətlər, “Hal”ları qovmaq və bununla da doğumu asanlaşdırmaq məqsədilə mis qabları bir-birinə döymək, suyu qılınclamaq, qadının yanına metal alətlər qoymaq və sairədən ibarət olur. Eyni inancın izlərini – başqa variantını kərküklülərə aid edilən folklor mətnlərindən birində müşahidə etmək mümkündür: Doğuş zamanı halsızlaşan, huşunu itirməkdə olan qadının ağzına dəmir qaşığı soxardılar ki, Al nənəsi dəmir səsindən qorxub yaxın gəlməsin (16, 36).

Doğum mərasimində icra edilən qoruyucu – profilaktik tədbirlərin böyük əksəriyyətində Haldan qorunmaq üçün “elə onun özünəməxsus Hal dabanı adlanan muncuğundan istifadə etmişlər. İnanca görə, “yalnız doğuş prosesində deyil,

doğumdan sonra da zahı üçün təhlükə yaradan [8, s.70] Hal anasına məxsus muncuğu evdə saxlamaq qorunub müdafiə olunmaq anlamına gəlirmiş. Doğuşun asan keçməsi üçün Hala məxsus bəzi elementlərin – hal yaylığı, hal dabanı, hal qulağı və hal barmağının muncuq şəklinə salınmış formasının da möcüzə yarada biləcəyinə inam hələ də qalmaqdadır (14, 14; 15), (1, 119), (15, 30). Y. Kalafat da bir məqaləsində Kərkük türkmənləri arasında Al nənəsindən qorunmaq üçün Al muncuğundan istifadə edilməsi inancından bəhs etmişdir (11, 14).

Bu haqda qısaca onu da qeyd edək ki, doğuş prosesinə əngəl törədə biləcəyi güman edilən Halla bağlı icra edilən ayinlərlərdən azərbaycanlı söyləyicilər də xeyli rəvayət, əhvalat danışıq bilirlər.

Təbii ki, sadalananlar doğuluş prosesinin xoş sonluqla – qurbansız, ölümsüz nəticələnməsi üçün icad edilən fantaziyalardan sayılırdı. Hansı ki, xalqın əski çağlardakı mifik dünyagörüşündən qaynaqlanır, onun müştərək yaradıcılığının bir qanadı kimi mühüm əhəmiyyət daşıyırdı.

Nəticə. İraq türkmənlərinin hafizəsində yaşayan doğuluş inanclarını tədqiq etmək üçün əlimiz yetən, mümkün sanballı mənbələrə nəzər yetirsək də, daha zəngin materialın hələ də toplanılmadığı qənaətinə gəlməliyik. Yazıya alınmış folklor mətni canlı folklorun, heç də hamısı, yəni bütöv mənzərəsi demək deyildir. Düşünürük ki, doğuluş motivində aparıcı predmet hesab olunan, dərvişlərin təqdim etdiyi sehirlə alma, armud haqqında, magik mayalanmanı əvəz edən taleyazmalar, öncəgörmələr, yuxuların yozumu, münəccimlərin falı barədə, bakirə qızların əks cinsin iştirakı olmadan uşaq dünyaya gətirmələri ilə bağlı partenogenez ideyalarının dəstəkləndiyi nağıllara aid dövrüdə xeyli mətn mövcuddur. Bu sıraya ilk yaranışlar hesab olunan Adəm və Həvva haqqında rəvayətləri, doğumla bağlı mifik təsəvvürlərdə yaranmış xilaskar Humay /Umay hekayətlərini, həmçinin doğum prosesinin asan keçməsi və onu asanlaşdırmaq məqsədilə söylənilən nəğmələri də əlavə etmək olar. Ümid edirik ki, İraq türkmənlərinin folkloru fədakar toplayıcıların səyi nəticəsində tarixin qaranlıq səhifələrində qərq olmayacaqdır. Nəinki doğuluş inancları, çoxşaxəli dünyagörüşün, etiqad və təsəvvürlərin izləri çoxdan gözlənilən məqamına yetişəcəkdir. Yəni, bu xəzinənin hamısının sistemli və ətraflı şəkildə öyrənilməsi hələ başa çatmamışdır. Türkmən elinin yaddaş saxlancısı yurd sevdalı ürəklərdə yaşamaqdadır. Bu gün yolun başlanğıcında gözləyən folklor üçün uzun zaman və geniş tədqiqat tələb olunur.

Qeyd: Doğumdan sonrakı mərhələdə qeyd olunan adqoyma mərasimləri, beşik başında söylənilən laylalar da bu və ya digər formada doğuluş inancları ilə kəşimə nöqtəsindədir. Amma İraq-türkmənlərinə aid bu məzmunlu mətnlər haqda başqa bir yazıda bəhs ediləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Albaliyev, Ş. Azərbaycan doğum mərasiminin mifoloji-poetik semantikasına dair // – Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar, – 2005. c. 18, – s. 118-124.

2. Albaliyev, Ş. Azərbaycanda doğum mərasimi: funksiyası və semantikasi / Ş. Albaliyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2020. – 248 s.

3. Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə] / Ağdaş folkloru / topl. və tərt. ed. İ. Rüstəmzadə. – Bakı: Səda, – c. 16. – 2006. – 496 s.

4. Azərbaycan folklor antologiyası: (Naxçıvan nümunələri II) / [23 cildə] / topl. A. Cəfərova, tərt. ed. Ə. Ələkbərlı, A. Cəfərova. – Bakı: Nurlan, – c.23. – 2011. – 360 s.

5. Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə] / İrəvan çuxuru folkloru / topl. və tərt. ed. H.İsmayılov, Ə.Ələkbərli. – Bakı: Səda, – c. 10. – 2004. – 563 s.
6. Bəndəroğlu, Ə. İraq türkmən folklorundan örnəklər /Ə.Bəndəroğlu. – Bağdad, – Kültür yayınları dizisi, 130 – 202 səh.
7. Gökçimen, A. Türkmen “irimpləri” (halk inanışları) ve işlevləri // Millî Folklor, 2010, Say 87, - s. 157
8. Xürrəmçızı, A. Azərbaycan mərasim folkloru / A.Xürrəmçızı. – Bakı: Səda, – 2002. – 210 s.
9. İraq-Kərkük bayatıları / topl.və tərt.ed. Q.Paşayev. – Bakı: Yazıçı, – 1983. – 348s.
10. İraq-türkman nağılları / tərtib edən: Q.Paşayev. – Bakı, - Təhsil, - 2014. – 432 s.
11. Kalafat, Y. Kerkük yöresi türkmənləri ve halk inançları // Türk Dünyası Araştırmaları, 2001, - say130, s.13).
12. Kərkük Folkloru Antologiyası, toplayıb, tərtib edən, Qəzənfər Paşayev, Bakı, Azər nəşr, 1987, 367 s.
13. Kitabı - Dədə Qorqud / tərt.ed. F.Zeynalov, S. Əlizadə. – Bakı: Yazıçı, – 1988. – 266 s.
14. Qarabağ: folklor da bir tarixdir / topl. və tərt. ed. İ. Rüstəmzadə. – Bakı: Zərdabi LTD, – 9-cu kitab. – 2014. – 401 s.
15. Qarabağ: folklor da bir tarixdir / topl. və tərt. ed. L.Süleymanova. – Bakı: Zərdabi LTD, – 7-ci kitab. – 2014. – 444 s.
16. Qəzənfər Paşayev, Seçilmiş əsərləri, yeddi cildə, III cild, Bakı, 2012, Təhsil, 496 s.
17. Səkinə Qaybaliyeva. İraq-türkman folklor mühiti. Bakı, Elm və təhsil, 2020, -226 səh.
18. Yoloğlu, G. Çərşənbələr və novruz adətləri. <https://www.youtube.com/watch?v=jLcXhjs2I-o>
19. <https://aja.me/8hw2c>

